

ДРАГОЉУБ М. ПАВЛОВИЋ

**ЗАПАДНОМОРАВЦИ, РУДНИЧАНИ И ДРАГАЧЕВЦИ У
УСТАНИЧКИМ ДОГАЂАЈИМА 1809. ГОДИНЕ**

(I ДЕО)

УСТАНИЧКИ ЦИЉЕВИ И ПРИПРЕМЕ

Преговори између Русије и Порте, који су у Јашију вођени крајем 1808. и почетком 1809. године, завршени су без резултата. Турци нису хтели да прихвате територијално повећање Русије на рачун Турске. Посебно нису пристајали да разговарају о границама и независности устаничке Србије која би била под покровитељством обе велике силе.

Још у току ових преговора Срби су у Русију упутили две делегације са задатком да цару Александру изнесу српске предлоге и захтеве. Прва је стигла у Јаши, 1809,* а друга — после повратка прве, 25. фебруара, по новом календару. Међутим, ниједна од њих није стигла даље од штаба генерала Прозоровског у Влашкој, који није имао много разумевања за тражења устаничких изасланика.

Порта је поново 12. објавила рат Русији, а 31. марта, по наређењу цара Александра, то је учинио и кнез Прозоровски према Турској. При том, 19. марта Прозоровски је, преко Родофиникина, послао Карађорђу и Совјету писмо, у коме им је препоручио да спроведу ратне припреме како би, „кад Руси пређу Дунав, ударили на Турке на све стране.“¹

Приликом проучавања овог писма и утврђивања српског ратног плана за 1809. годину међу старешинама и народним првацима било је различитих мишљења. Према мемоарима Антонија Протића, Карађорђе је био за то да српска војска крене само на једну страну, тј. на Ниш и Лесковац. Али, по Протићу, преовладало је мишљење осталих старешина — да се пође у офанзиву на четири главне стране: „На Босну Јаков [Ненадовић], Лука [Лазаревић] и Симо [Марковић], на [Х]ерцеговину и Сеницу Карађорђе; на Ниш Милоје Петровић Остружничанин и на Крајину и Кладово Миленко [Стојковић].“² Међутим, према другим изворима, „Карађорђе није предвиђао главне операције према Нишу, већ према Сјеници и Новом Пазару, намеравајући да обнову руско-турског рата искористи за пробијање обруча око Србије.“³ При томе, без обзира на разлике у оцени приоритетних праваца, устанички циљеви јединствено су одређени:

- према Видину, да би се српска војска састала са руском,
- према Нишу, да би, поред продирања долином Мораве ка југу, помогли и устаницима у тим крајевима,
- према Босни, ради подизања устанка међу Србима западно од Дрине и, најзад,
- преко Старог Влаха ка херцеговачко-брдским племенима да би се ухватила веза са Црном Гором.

„И Срби и Руси желели су да се споје србијанска и црногорска војска. То би имало велики морални и уз то војнички успех. Одсечена од непосредне везе са осталом Турском, Босна и Херцеговина не би могле да се одрже и допале би савезницима као зрео плод“.

Међутим, иако су ратни циљеви устаника усаглашени, остала су међу њима, различита мишљења о томе када је и у које време требало почети српске операције, тј. пре Руса или чекати на њих. Протић тврди да је у писму кнеза Прозоровског Карађорђу и Совјету стајало „да ће Руси да прелазе преко Дунава, те да Срби сада улучивши овакову прилику не губећи времена ударе на Турке“. Према писању М. Ђорђевића, Руси су тражили да се спроведу ратне припреме, „али да се непријатељства још не почињу, јер време није било погодно за руске операције“. Биће, ипак, да је у праву

В. Стојанчевић, који пише: „Карађорђе је одлучио да и Срби пређу турску границу као и 1807. године пре него што Турци изврше прикупљање своје војске“⁵.

Није поуздано утврђен ни тачан дан почетка опште офанзиве Срба 1809. године. Према Вуку Караџићу, Срби су ударили на Турке у пролеће 1809. у време „кад је изишло примирје“, тј. „кад је стигао глас из Каравлашке да се рат са Турцима почиње наново“⁶. Вуково тврђење понавља и Милан Ђ. Милићевић, који српско ударање на Турке ставља у почетак пролећа 1809. године.⁷ Међутим, неки каснији писци и историчари фиксирају почетак офанзиве у април. Тако ђенерал Јован Мишковић сматра да је до операција дошло око половине априла⁸, што преведено на нови календар значи крајем тог месеца. Алекса Ивић износи мишљење да су Срби отказали Турцима примирје тачно 26. априла 1809⁹. Најзад, из једне Карађорђевог поруке црногорском владици Петру I од 30. марта, у којој му јавља да ће почети офанзиву, може се закључити да су напади Срба на Турке почели крајем априла по данашњем календару.

Као што смо истакли, један од праваца српског ратовања 1809. био је, као и 1806. године, југозапад, са првенственим циљем да се ослободи Стари Влах (данашњи Санџак) и успоставе везе са Брђанима, Црногорцима и Херцеговцима.

Због великог значаја устаничког похода ка Старом Влаху, команду над главнином војске на том правцу преузео је лично Карађорђе. Његову колону, по свему судећи, сачињавали су одреди из Шумадије, заједно са успут придруженим Рудничанима, Западноморавцима (са обе стране средњег тока Западне Мораве), Драгачевцима и Ужичанима.

Посебну устаничку колону према Старом Влаху чинило је људство из Карановца (Краљево) и карановачке кнежине, из предела око Студенице, Горњег Ибра и Копаоника. Њима је руководио војвода Антоније Ристић-Пљакић. Према Карађорђевој замисли задатак Пљакићевог одреда био је да, у првом реду, врши притисак на новопазарске Турке како не би кренули у помоћ Сјеници када је Срби нападну. Осим тога, према мишљењу капетана Љ. П. Љубишића (1910), Пљакић је имао и осматрачко-обавештајне обавезе. Наиме, његов задатак био је и да прати кретање Турака важном саобраћајницом, тзв. „босанском цадом“, која је ишла преко планине Рогозне, а да тај друм на Рогозни пресече или поседне.

Детаљнији подаци о саставу, бројности и старешинама устаничке војске на овом делу фронта 1809. године морају се тражити у непотпуним и оскудним изворима из тога времена, који се углавном заснивају на сећањима учесника.

Тако, према причању Петра Јокића, буљубаше из Тополе, који је у овом покрету пратио Карађорђа са 600 коњаника, Карађорђева војска била је из нахија смедеревске, грочанске, крагујевачке, рудничке и пожешке.¹⁰ Слично произилази и из казивања Буре Милутиновића Црногорца:

„Сам Вожд [пође к Сјеници] и узме собом Вујицу Вулићевића, Вула Илића, Станоја Главаша, Милосава Лаповца, Милоша Каменичанина, Петра Оташевића, Кнеза Ђуку из Јагњила, кнеза Марка из Орашца и Вићентија Петровића из Кораћице, кнеза космајског... Из рудничког [округа] Милана Обреновића, Лазара Михајловића Мутава [Мутапа], Арсенија Лому, Милића Дринчића; из ужичког [округа] Милоша Обреновића и Алексу Поповића из Субјела; из [округа] пожешког: проту Милутина Илића и Новачића из Горачића; из старовлашког [округа] Хаџи Продана Глигоријевића и кнеза Максима Рашковића...“

Милутиновић, помиње још и Чолак Анту Симеуновића, Раку Левајца и Илију Поповића из Прељине.¹¹ Учесник Неша Имраор казује да је у овој војсци био и Карамарковић, Рудничанин, иначе Карађорђево зет.¹² Из приповедања осталих Срба, који су учествовали у походу, или су од старијих о њему слушали, Петар Радвановић је 1852. године укратко извео и у „хронолошки ред ставио“ књижицу под насловом „Воине Срба с Турцима“ истичући: „На Сјеницу је кренула србска војска под војводом Вујицом, Вулом, Лазаром Мутапом и Главашем Станојем“.¹³

Вук Караџић је још 1828, а делимично и 1860. године, написао „да је Карађорђије са најом рудничком, пожешком и ужичком и с нешто војске из најје крагујевачке и смедеревске отишао к Лиму“¹⁴. К. Н. Недовић (1883) наводи да је „у почетку маја Карађорђе с војводама Вулом Илићем, Миланом Обреновићем, Вујицом Вулићевићем и Лазаром Мутапом... дошао под Сјеницу“.¹⁵ Милан Ђ. Милићевић (1888) помиње само Вујицу и Милоша, Милана, Драгачевце и Хаџи-Продана¹⁶. Лазар Арсенијевић Баталака (1898) износи да је сам Карађорђе повео у пределе Старе Србије одељење [војске] састојеће се из Смедереваца под командом Вула Илића, целе нахије смедеревске под предвођењем Вујице Вулићевића, војницима из све нахије крагујевачке и неком чашћу (делом) нахија рудничке, пожешке и ужичке под командом Милана Обреновића“¹⁷. Аврам Н. Поповић (1908) закључује да су језгро „опсадне војске“

на Новом Пазару чиниле смедеревска, грочанска, крагујевачка и карановачка нахија¹⁸. Капетан Љубишић, у својој војној студији из 1910. године, тврди да су са Карађорђем били Милан и Милош Обреновић, Лазар Мутап, Танаско Рајић, Арсеније Ломо, Димитрије Парезан, Чолак Анта Симеуновић, Рака Левајац и Вуле Илић Коларац¹⁹. Ђенерал Владимир Белић, у Народној енциклопедији СХС (1925), пише да су у Карађорђевој војсци с пролећа 1809. били и Драгачевци²⁰. Осим проте Милутина и Новачића из Горачића, у Стари Влах је, по Милисаву Протићу (1940), ишао и Милић Радовић из Каоне²¹.

У Карађорђеву војску 1809. године, осим Хаџи-Продана и Максима Рашковића, успут су ступили и други истакнути Старовлашани, који су се раније одметнули од Турака. Са устаницима су се састали и браћа Тимотије и Михаило Борисављевић из села Буковика²², затим кнез Богдан са Кушића, буљубаша Громо Милосављевић из Опаљеника²³ и многи други. Кад је Карађорђе стигао до Ужица, у његове редове ушле су и бројне пребеглице из старе Херцеговине, Црне Горе и Старог Влаха, које су од 1807. године чувале шанчеве по Златибору и на Тари ратујући са нововарошким и вишеградским Турцима. Међу устаницима су били и хајдучки вођи Петроније Шишо, Јован Митровић, звани Демир („Гвоздени“), Јован Мићић из Мачката и други.

У Пљакићевој војсци, која се кретала уз Горњи Ибар ка планини Рогозни и Новом Пазару, налазили су се устаници из карановачке и студеничке кнежине, а са њима и појединци из пазарске, крушевачке и вучитрнске нахије. Из причања Ђуре Милутиновића сазнаје се да је Карађорђе наредио да се Пљакићу придруже и Димитрије [Стефановић] Кујунџић и Павле Цукић. Кујунџићи су били родом из старовлашког Штиткова, а у Новом Пазару су боравили још пре устанка. У току 1806. године Турци су ухватили и убили старијег брата Јефтана, а Димитрије и брат му Коста 1807. године пребегну међу Србе, скупе чету и почну се тући са Турцима. Павле Цукић је био жупски војвода из крушевачке нахије, са седиштем у Осаоници код Трстеника. У Карађорђевој писму од 23. априла помиње се са Пљакићем и буљубаша Максим Борисављевић, а из писма од 2. маја види се да је на том фронту био и Аврам Лукић, совјетник из Заблаћа.²⁴

Бројну снагу Карађорђевој и Пљакићевој групације разни извори различито опредељују. Ради се већином о проценама, које су релативне и непоуздане и крећу се од 5.000 до 40.000 устаничких

војника. Сигурних података готово и да нема. Чак се ни у Карађорђевим писмима са овог фронта нигде не помиње јачина његових одреда. Најнижа процена војске на овом делу ратишта је 5.000 војника. То је податак Павла Јовановића, који каже да су нахије рудничка, пожешка и ужичка с нешто војске из крагујевачке и смедеревске имале око 5.000 људи²⁵. Том броју капетан Љубишић додаје још једну до две хиљаде војника Пљакићевог кора. Обе ове цифре, вероватно, не узимају у обзир оне устанике који су се Карађорђу придружили у Старом Влаху.

Неки историчари Старог Влаха (Милован Ристић и други) тој бројци додају и податке из једног аустријског извештаја, према коме је „само из околине Новог Пазара и Сјенице приступило Карађорђу још 5.000 устаника“. Капетан Љубишић наводи и процену руског ђенерала Петрова, који је написао да је Карађорђе код Новог Пазара имао 7.000 људи. Према Петру Радовановићу, који своје податке заснива на казивањима прикупљеним 1841. године, „србска војска је кренула са 8.000 војника и топова“. Ове податке прихватио је и К. Н. Ненадовић помињући „8.000 Срба са 10 топова“. Ј.А. Баталака глобално узима да је ка Црној Гори ишло „9.000 пешака и коњика“. Ова бројка, од 9.000 људи, као најреалнија, најчешће фигурира и код осталих мада и за њу нема поузданијих доказа.

Неки казивачи из 1941. године, насупрот Радовановићу, преувеличавају јачину српских снага на овом фронту. Тако Ђуро Милутиновић прича да је Карађорђе, укључујући Старовлашане, „скупио око 20.000 војника“.²⁶ Јован Ристановић из чачанске Ракове сећа се „да је пред Воскресеније Карађорђе отишао на Сјеницу са 30.000 војника и три топа“ док студеничко-моравички казивачи Милета Балтић, Лазар Дугалић и Јаков Плашић, сви из Брезове, и Симо Милосављевић из Милића тврде да је било чак „40.000 војске са 15 топова и 4 кумбаре“.²⁷

Турске војне снаге на старовлашском фронту могу се само приближно одредити. У првом реду, то су биле наоружане посаде у варошима и паланкама на граници устаничке територије (Нови Пазар, Сјеница, Нова Варош, Пријепоље, Плевља и Бијело Поље), а на босанској страни Чајниче, Горажде и Вишеград. Осим одбране Старог Влаха у оквиру Босанског пашалука, њихов задатак био је и да обезбеђују важан друм који је из Солуна водио у Скопље, Нови Пазар, Сјеницу, Сарајево и даље ка Далмацији. Ово је била „стамболско-босанска цада“, којом је обављан жив каравански саобраћај.²⁸

Најјача турска војна посада у то време налазила се у Новом Пазару, који је називан „шехером“, са тврђавом на брду, у којој је становао војни старешина (капетан-паша пазарски). Према белешкама Француза Амедеа Шомета из 1807—1808. године, Пазар је, по пространству и становништву, био друга варош босанског пашалука; имао је 15.000 житеља (5.000 Турака, 100 Јевреја, 600 Цигана, а остали-православни Срби). Ове бројке су по свој прилици, претеране. Неки други путници по овом делу Турске, почетком XIX века, као Анри Пуквиљ и барон Гамеро, рачунају да је у Пазару било 12.000, односно 9.000 становника.²⁹ Нови Пазар био је и знатна трговачка варош, у којој су се скупљали трговци из Босне, Албаније, Румелије и Србије.³⁰ У вароши је владала моћна феудална породица Ферхатагић, која је имала наследно војно достојанство и сву власт у области.³¹ О броју војника и наоружаних грађана под командом пазарског паше турски извори не дају никакве податке. Српски, пак, варирају од 3.000 до 20.000 војника. Тако Л. А. Баталака процењује да су Турци у Пазару имали око 5.000 војника, а Видосав Перишић из Вионице, један од учесника у походу, тврди да је после Суводола у Пазару било свега 3.000 војника. Међутим, други учесници, говорећи о томе 1841. године, дају другачије бројке. Чолак Анта Симеуновић наводи да је у граду било 10.000 војника и наоружаних грађана, а Јован Ристановић из Ракове — да је паша „Вератаговић“ [Ферхатагић] имао чак 20.000 људи.³²

Друга варош Старог Влаха по војном значају била је Сјеница. Имала је и тврђаву четвороугаоног облика у самој вароши. Анри Пуквиљ каже да је у Сјеници 1807—1808. године било 700 кућа и девет џамија. Барон Божур рачунао је да у насељу има 3—4.000 становника.³³ Старешина вароши био је Мустај-бег Чавић, рођени Сјеничанин. О јачини његове војске пре Карађорђевог напада 1809. нема ближих података. Чолак Анта Симеуновић наводи да је Сјеницу бранило 1.000 Чавићевих војника. Видосав Перишић тврди да је турских војника у вароши било до 2.000.³⁴ Највероватније, бројци од 1.000 војника Перишић додаје и појачања из околних места. И неки други писани извори помињу 1.000 војника које су Срби у борби за ову варош „исекли или растерали“. Међутим, бројка о погинулим Турцима вероватно је мања.

На почетку XIX века Нова Варош била је варошица (касаба), чији су се становници понајвише бавили трговином стоком и сточним производима. Већина грађана била је православне вере,³⁵ а војна посада — искључиво турска. По Баталаки — са око 2.000

војника (мада не наводи да ли у тај број рачуна и приспела појачања из Босне). Капетан Љубишић тврди да је у Новој Вароши стално било свега 600 војника. О турском старешини нема тачних података. Из извора које је објавио С. Ш. Кемуре, „вођа нововарошких војника“ до априла 1806. био је Шејх Алијага (скраћено Шеага), познат као „Мали цар“ Нове Вароши. Међутим, по подацима Кемуре, крајем 1806. године, Шеага је „смакнут“ са положаја, јер се „није лепо владао са својим војницима“. Уместо њега, тада је у Нову Варош дошао сарајевски мутеселим Ахмед-бег Палош.³⁶ У 1809. години Шеага се не помиње, али се не види ко је у тој години командовао у вароши.

Према оскудним подацима, Пријеполје се у то време помиње као мало место или варошица. Анри Пуквиљ наводи да оно има 500 кућа, окружених воћњацима. На Пријеполје је ишао и некада важан трговачки друм Дубровник — Нови Пазар.³⁷ Према казивањима неких учесника из 1809. године, ово место тада је бранило око 2.000 Турака из вароши и придошлица из Херцеговине и Босне.

Бијело Поље се помиње 1806. године као варош „зидом опасана“ и са развијеном трговином према Новом Пазару.³⁸ По белешкама Вука Караџића имало је 300 турских и 100 српских кућа. О броју војника нема никаквих података.

Пљевља (или Таслица) описују се као „главно место“ у старој Херцеговини. По Французу Божуру, крајем XVIII века Пљевља су варошица са 2—4.000 становника. Француски капетан Ру ла Мазелијер помиње Пљевља (1806) као варош са 5—6.000 становника. Анри Пуквиљ је рачунао да овде има 400 муслиманских домова,³⁹ али се број војника у граду не зна.

У остале турске снаге, које су учествовале у одбрани Старог Влаха, треба рачунати и босанске гарнизоне у Чајничу, Горажду и Вишеграду, који су, по наредби босанског валије, „трчали у помоћ“ Старом Влаху.

Произилази да је 1809. године према Карађорђу „стајало“ на граници десет до петнаест хиљада наоружаних грађана и војника, са нешто коњице, топова и остале војне опреме.

КАДА ЈЕ И КУДА КАРАЂОРЂЕ КРЕНУО У СТАРИ ВЛАХ

О томе када је Карађорђе започео своје операције 1809. године, српски и турски извори служе се различитим временским и верским календарима, који се тешко могу упоредити. У свом ра-

чунању времена, Турци су тада користили арапски календар, који се разликује од хришћанског код Срба. По нашем календару, који је примењиван у XIX веку, пролеће је почињало 9. марта и трајало до 9. јуна. Код Турака, међутим, постојало је „прво пролеће“, тј. Реби I, „последње пролеће“, тј. Реби II. Реби I је скраћени назив за трећи месец у години (Ребиу л евел), тј. март, а Реби II (Ребиу л ахир) за четврти месец или април.

У турским изворима, које је 1914. године објавио С. Ш. Кемура, налази се и једна наредба (бујрулдија) босанског валије од двадесетог дана Ребиу л евела, тј. марта у којој се, поред осталог, каже да су „ових дана српски одметници са мноштвом навалили на Нову Варош, Пријеполје и Сјеницу“, па да је Сулејман-паша Скопљак одређен да се томе супротстави.⁴⁰ Преведено на наш календар, произилази да је ова наредба писана 1. априла и да су већ неколико дана пре тога „Срби навалили“. Дакле, према турским подацима, почетак српске офанзиве на Стари Влах уследио је крајем „првог пролећа“.

И српски извори говоре углавном уопштено о пролећу као почетку наступања. Они који су покушавали да утврде и сам дан поласка, долазили су до различитих закључака. Тако, по писању Вука Караџића 1828. године, који најчешће није наводио датуме, Срби су ударили на Турке „у пролеће 1809. године“. По угледу на Вука, и М. Ђ. Милићевић „узима“ да је то било „у почетку пролећа“. Међутим, неки учесници (као Јован Ристановић из Ракове и Марко Великић из Смедерева) причају детаљније о почетку похода. Ристановић — „да Карађорђе оде... пред Воскресеније“, а Великић — да је војска кренула „отприлике 14. априла“.⁴² Из ових и других изјава Петар Радовановић је закључио да се пошло „половином априла“. Слично мисле и ђенерали Јован Мишковић (1893) — „око половине априла“ и Владимир Белић (1925) — „вероватно 15. априла“. Стојан Новаковић (1904) кратко каже да је Карађорђе „пошао у априлу“.⁴³

Узимајући у обзир и турске и српске изворе, може се веровати да је почетак Карађорђеве офанзиве на југозападу Србије везан за прву половину априла. Готово да није спорно да је Карађорђе стигао пред Сјеницу око 18. априла. Ако је то тачно, онда треба имати у виду да је његовој војсци требало да пређе најмање 100—110 километара да би стигла до Сјенице. Војска је могла да пешачи 15—20 км дневно, а маршовала је око 10 дана. Међутим,

и ова рачуница је релативна, јер ни о путу, којим је ишао Карађорђе са војском, нема прецизних података.

Постојећи извори дају више варијанти, најчешће три о три пута. Према првој, која је најзаступљенија „концентрација Карађорђеве војске за овај поход извршена је у Ужицу“,⁴⁴ одакле се кренуло у Стари Влах. У овом погледу сагласни су неки војни писци, историчари, а и казивачи (као Ђура Милутиновић Црногорац). Тако капетан Љубишић (1910) и др Владимир Стојанчевић (1966) прихватају изворе који тврде да је Карађорђе кренуо у Стари Влах „од Ужица“. У прилог томе говори и предање које је забележио Миленко С. Филиповић у таковском крају, према коме „у Барама код варошице Прањани има место Чардачина. Ту су били турски чардаци и хан, када је туда ишао Карађорђе са војском на Ужице, па се овде одмарао.“⁴⁵ Међутим, разлике настају када треба утврдити да ли је из Ужица Карађорђе ишао право на Сјеницу или је преко Златибора прво кренуо ка Новој Вароши и Пријеполу, а потом на Сјеницу. Према једнима, међу које спада и Георгије — Ђура Милутиновић, „сам вожд се преко Мучња и Јавора појавио пред Сјеницом већ 18 априлија... при чему је реку Моравицу прегазео код Хаџијиног брода“ [близу Прилика].⁴⁶ Имајући у виду ово казивање, капетан Љубишић (1910) мисли „да је Карађорђе кренуо своје трупе из Ужица низ Ђетињу, па даље уз Моравицу... После се дохватио планинског гребена које је источно од Мучња излазио на Јавор... и потом преко Кладнице са нешто пешака и коњицом дошао до под Сјеницу“. И по ђенералу Владимиру Белићу (1929) операцијски правац ове колоне „био је преко Сјенице ка Беранима“. Др Стеван Игњић (1961) такође „узима“ „да су ужичка и рудничка војска дошле преко Јавора до Сјенице“.⁴⁷ Исто тако, у рукопису о „Житију породице Борисављевић“ пише „да је Карађорђе два пута долазио у Нову Варош и то први пут кад је стигао из Сјенице“. Према другима, Карађорђе је кренуо „од Ужица преко Златибора ка Новој Вароши, Рудом, и Пријеполу у правцу Бијелог Поља, Васојевића и Сјенице“.⁴⁸ Да је Карађорђе ишао преко Златибора, сведоче и неки црквени записи. Тако је у протоколу парохије Мачкат (на путу Ужице — Чајетина) поп М. Обрадовић забележио за умрлог Средоја Јовановића из Трипкове 1909. године „да му је било 5 година кад је вожд Карађорђе ишао на Сјеницу“.⁴⁹ Другу варијанту устаничког пута у Стари Влах изнео је К. Н. Ненадовић (1883): „Карађорђе... у почетку маја... преко Рашке најкраћим путем преко Чемерна планине... дође до под Сјеницу“.⁵⁰ Слично тврди

и др Богумил Храбак: „Године 1809. кроз Карановац су прошли ешалони Карађорђевој војске из Шумадије према Сјеници“.⁵¹ Међутим, по Вуку Караџићу, из Крагујевца се могло преко Карановца ићи клисуром Ибра за Нови Пазар, али тај пут је добрим делом године био неупотребљив. Отуда је вероватније да се овим правцем, брдима поред Ибра, кретао само Пљакићев одред (према планини Рогозни и Новом Пазару). Најзад, трећу варијанту Карађорђевог путовања према Сјеници чинио је тадашњи пут од Чачка преко Јелице планине и Драгачева за моравички крај и Сјеницу, који такође помиње Вук Караџић. Овај правац запамћен је и у народном предању, које је 1898. године забележио др Јован Ердељановић:

„У време првог устанка у Рогачи код Гуче био је конак неког спахије Бечебице, који је побегао кад је Карађорђе овуда пролазио за Сјеницу... Карађорђе је туд прошао и у повратку и приликом одласка. Ово ми је тврдио 100-годишњи старац Милован Радоњић, који је тада као дечко гледао својим очима Карађорђа и његову војску кад су пролазили. Карађорђе је овуда, вели, ишао турским путем који је преко планине Јелице силазио у долину Бјеличину и даље... водио на Јавор“.⁵²

Овоме у прилог иде и предање које је 1970. године чуо Радован Радовић из Каоне:

„Некако пред други светски рат однет је у Чачак један земљани лонац за који се говорило да потиче од драгачевског војводе Милића Радовића. У њему је војвода кувао ручак за Вождову пратњу када је Карађорђе 1809. године пролазио са војском за Сјеницу и Нови Пазар и, том приликом, преноћио код Милићеве куће“.⁵³

Слично сећање у моравичком крају забележио је и Страхиња Циврић: каже се да је Карађорђевој војска ишла од Чачка преко Драгачева и од Пожеге ка данашњој Ивањици до Јавора.⁵⁴

Тешко је поуздано рећи која је „путна варијанта“ Вождове колоне за Стари Влах права. Сигурно је једно: устаничка војска у то време ишла је углавном пешице, а нешто и на коњима. Кретање на тај начин је споро, али омогућава бирање најкраћих праваца. Отуда би било могуће да су шумадијска и ужичка војска, а можда и рудничка, ишле преко Ужица, пожешко-чачанска и рудничко-моравска преко Јелице и Драгачева, а Пљакићев одред од Карановца уз Ибар. За марш самог Карађорђа и његове пратње тешко је извести прави закључак. Ово и стога што је тај пут за Стари Влах и натраг Карађорђе прошао два пута. Наиме, после првог проласка и напада на сјеничку варош 23. априла, Карађорђе је већ 29. априла са бојишта код Сјенице морао да оде до Београда. На том путу, 2. маја Карађорђе је свратио у Чачак, што се види из његовог

писма упућеног Антонију Пљакићу. Међутим, 24. маја, Карађорђе се вратио на фронт код Сјенице. Ово друго путовање, с обзиром да се јавио из Чачка, водило је највероватније преко Драгачева. Тада је у одласку или у повратку могао да одседне код Милића Радовића у Каони или да прође кроз Рогачу, где га је видео и запамтио Милован Радоњић.

БИТКА ЗА НОВУ ВАРОШ И СЈЕНИЦУ

За Карађорђево наступање ка Старом Влаху, започето у априлу 1809. године, формиране су две групације: једна, главна, која је била под непосредном командом самог Карађорђа, и друга, помоћна, под руководством његовог зета војводе Антонија Пљакића.

Да би утврдили како су временски трајале ове операције на југозападном фронту, морали смо их разврстати у три фазе. Прва фаза започела је по проласку Карађорђа и његових јединица преко тадашње границе у Стари Влах и трајала је до 29. априла када је Карађорђе привремено напустио бојиште одлазећи до Београда. Друга фаза настала је од његовог повратка на сјенички фронт 24. маја, па до 10 јуна, када је Карађорђе са коњицом Петра Јокића, због вести о српском поразу на Каменици, одјурио према Делиграду. После 22. јуна, све до коначног повлачења из Старог Влаха, устаничке операције имале су искључиво одбрамбени карактер. То је била трећа фаза ратовања на овом делу фронта у 1809. години.

Изложили смо различите податке о самом почетку офанзиве према Старом Влаху и Црној Гори. Међутим, расположиви извори (турски, српски или аутсријски), нису прецизни и поуздани. Они дају шаренило чињеница и догађаја, из којих је тешко повезати и извући оне праве и истините.

Већ из Кемуриних извора види се да је почетком априла Сулејман-паша Скопљак одређен да са „аскером“ (војском) „набрзо“ и „час прије“ „трчи“ у помоћ верској браћи у Старом Влаху. У том својству, седам дана касније, тј. на дан 27. ребиу л евела или по нашем календару 27. марта Сулејман-паша издаје бујрулдију, у којој каже да су „верски непријатељи заузели јениварошку и сјеничку касабу, а пријепољску стеснили и опколили... Осим тога, навалили су и на босанску цаду те је пресекли у намери да се састану са Црногорцима“.⁵⁵

Дакле, по турским подацима, Срби су надирали на релацији Нова Варош — Сјеница — Пријепоље, па су већ 8. априла имали у својим рукама нововарошску и сјеничку варош (без утврђења) са опкољеним Пријепољем. Такође је и „босанска пада“ (Нови Пазар — Сарајево), мада се не каже где, била затворена за турски саобраћај.

Према српским изворима, у почетку наступања Карађорђева колона ишла је без озбиљнијих препрека. Турци у наведеним варошима били су изненађени појавом Срба, па су, на вест да долази лично и Карађорђе, бежали „паничским страхом обузети“. То потврђује и Карађорђе у своме писму кнезу Прозоровском, у коме, поред осталог, каже:

„Непријатељи како су чули да ја са војском идем са многи[м] топови[ма] нису ме смели на неким местима ни дочекати, но [су] избегли и места празна оставили, а који су ме дочекали страдали су од оружја нашег...“⁵⁶

У таквој почетној ситуацији, Карађорђе је, према готово неспорним подацима, већ 18 априла стигао до Сјенице. Ради разјашњења како су догађаји даље трајали, користећемо податке из Карађорђевих писама, која је са положаја код Сјенице слао Антонију Пљакићу и другим устаничким старешинама.

У првом писму из Сјенице, од 21. априла Карађорђе пише да је „наумио оставити много војске и 8 топова на Сеници, а [Х]аци Продана и Мутапа послати Ломи Арсенију да се окрену Новој Вароши и Пријепољу.“⁵⁷ У следећем писму, од 23. априла Карађорђе пише, поред осталог:

„Турци су [овде] у великој муци, нити имају каку кућу у градићу нити имају [х]ране, нити имају воде ни ништа, а близу смо и дознали да се предају које надамо се да ће се до два дана или предати или побећи... Јуче смо ишли са свим коњаником у Нову Варош и до Лима воде, нигде Турчина нема“⁵⁸

У писму из Нове Вароши од 25. априла прота Милутин Илић, Арсеније Лома, Тимотије Борисављевић и поп Гавро јављају Антонију Пљакићу:

„Јесмо... Стари Вла[х] сав придобили и Варош [Нову] примили и до Препоља [Пријепоља] близу... страже поставили и преко Лима народ к нама се обрнуо и сплав начинили да претуре децу и робље амо... Јесмо доходили близу Препоља до по сахата и ћуприју виђели... Има Турака Препољаца и Варошана и дошло [је] и неколико Колашинаца у индат [помоћ] — ама не смеју с ове стране ноћити но беже ноћу преко Ћуприје...“⁵⁹

У новом писму из Сјенице од 27. априла Карађорђе јавља Пљакићу:

„Данас јесмо пола Турака из града [сјеничког] сасвим испрашили на њабу да више не дођу, а ово друго што је остало сутра ћу послати куда било, а после тога оставићу пола војске која ће поћи право к Лиму... Данас јесте 150 Турака изгинуло, а наша војска до Лима стоји“.⁶⁰

Сажимајући садржину ових писама, може се закључити да је 18 априла Карађорђева војска стигла до Сјенице, где је одмах напала на тамошњи турски гарнизон. У току борбе за Сјеницу, већ 21. априла Карађорђе је послао Хаџи-Продана и Лазара Мутапа, Арсенију Ломи да заједно иду према Новој Вароши и Пријепољу. Већ 22. априла устаничка коњица ушла је без борбе у Нову Варош и продужила ка Лиму. Уочи Ђурђевдана, тј. 23. априла сјенички Турци истерани су из касаве у градић — тврђаву, где су наставили да пружају отпор, а 25. априла устаници су се налазили „на по сахата“ до Пријепоља. Најзад, два дана касније, пола Турака из сјеничког утврђења побегло је, а 150 је погинуло. Нешто турских војника остало је и даље у граду.

Осим извода из Карађорђевих и других писама са овог фронта, писаних у првој половини маја (по новом календару), постоје и забележена казивања појединих учесника у Карађорђевој војсци о збивањима на овом делу устаничке офанзиве. Ови извори, прикупљени 1841. године, садрже и неке детаље којих у Карађорђевој кореспонденцији нема. Исто тако, извесну грађу, описе људи и догађаја пружају и повеснице (историја), житија и „жизниописанија“, писани у годинама после устанка. Најзад, ту су и списи историчара, који су, истражујући и оцењујући расположиве изворе, настојали да осветле и синтетизују податке за 1809. годину.

Од казивача из 1841. године најпознатији је Ђуро Милутиновић Црногорац. Према писању Вука Караџића, он је негде око 1809. године донео Карађорђу писмо од црногорског владике Петра, па потом остао у Србији међу устаницима он, поред осталог прича:

„Хаџи Продав [Глигоријевић], кнез Максим [Рашковић] и с њима Карађорђе дођу на Сјеницу 18. априлија, обколе исту и освоје 26. априлија... Ту је око 200 Турака погинуло; остали су узети на веру и испраћени у Турску“.⁶¹

И Чолак Анта Симеуновић, родом из Призрена, Карађорђевог момак и буљубаша у устаничкој војсци, описује сраженије (бој) на Сјеници:

„Ово сраженије догодило се око Ђурђевдана 1809. године. Вожд орбски са 4.000 [људи] дође у Сјеницу, коју је ондашњи Хаџи бег Чавић са 1.000 грађана бранио и по учињеној првој битки освојио исти град. У битки овој пало је 3—400 Турака а Срба незнатно число (број)“.⁶²

Видосав Перишић из Вионице моравичке, 1841. казује:

„Господар Ђорђе... на град [сјенички] удари и Турке у град сатеравши, под обсадом државши, освоји под уговором предаје Турака да из града... оду. Кад је половину Турака... из града изашло, поводом свађе једног војника србског са Турчином једним... србска војска све Турке изицавши из града... исече. Остали се затворе у град“.⁶³

Јован Ристановић из чачанске Ракове такође говори о борби за Сјеницу:

„Пред Воскрсеније оде Карађорђе на Сјеницу те уочи Ђурђевдана... удари и борећи се три дана 150 [Турака] убије и 20 које мушких које женских зароби, гди је и наши[x] 50 душа погинуло“.⁶⁴

Од сачуваних мемоара, који се баве и догађајима на овом фронту 1809. године, најопширнији је Антоније Протић. У својој „Повестници“, писаној 1853. године у Смедереву, он описује и сјенички бој:

„Сјенички град освојен је 23. априла (5. маја) 1809. године. Но овде се морам грозити а ваља ми истину казати. Карађорђе је с Турцима учинио договор на честни начин пустити Турке са женама, децама и малом, но ујутру, кад су Турци започели излазити из града, Срби не чекајући да изврве сви из града, започну ускакати преко зида унутра. Карађорђе је бранио и одбијао, али није могао војску зауставити. Турци једва успеју три части изићи из града, а прочи (остали) који су се затекли окрену на наше пуцати и у том се поведе страхан по пољу сјеничком бој. Овде се није гледало ни мушко ни женско, а је ли који Турчин са својом кадом (женом) умакао, то се не зна. На Ђурђев дан (онај дан) погинуло је Турака више од 360 душа, наших Срба 18 душа и то ускакајући у град. Карађорђе заповеди да му сви доведу робље који је год ухватио; но ујутру 57 душа женских по већој части девојака, овде је дао преобићи у чисте хаљине и предати их оним Турцима, што су се запрли у граду. Они су робље примили и Карађорђе је њих на честан начин отпустио“.⁶⁵

Нићифор Нинковић из Срема дошао је у Србију 1807. године и придружио се устаницима. Као писар старовлашког кнеза Максима Рашковића затекао се у Новој Вароши за време ове офанзиве. У своје „жизниописанију“ он је о томе дао неке податке:

„Дођемо у Нову Варош. Ту је био прота из Гуче, војвода с његовом војском... Седећи неколико дана ту, у тој прелепој вароши, у целости је сасвим била, јербо кад је Карађорђе пре нас туда прошао, одатле су Турци сви побегли и варош празну оставили. Кад је Карађорђе тако лепе куће и лепа зданија видио, чудовичајно (изванредно) удивио се и казао проти: „коекуде, ова варош да се од наше војске или стране не попали и изгори јербо је штета оваке лепоте куће да се поруше и изгоре, већ ако нас наћерају Турци, олет нека остану њима, ако ли пак опет после ми њи[x] поћерамо, то ће она опет бити наша, само нек остане непопаљена...“.⁶⁶

У Историјском архиву у Титовом Ужицу чува се рукопис Милана Борисављевића, у коме су, по памћењу предака, описани људи и догађаји из Нове Вароши у 1809. години. Он, поред осталог, пише:

„Када је Карађорђе [први пут] дошао овде у Нову Варош месеца априла 1809. године [по старом календару] са Миланом Обреновићем, у конаку нашег деде Тимотија и његовог млађег брата „бератског кнеза“ Михаила, одржана је седница — саветовање пуну недељу дана свих сеоских и нахи-ских старешина из једног дела Горње Херцеговине, сјеничке казе (кадилука) и Полимља, Пријепоља, Плеваља, па све до Дурмитора и Љубишне“.

Ту се расправљало којим правцем треба да пођу Вождове војне операције, пошто су његови одреди из Шумадије и југозапада Србије требало да се појачају са 5.000 пешака и 500 коњаника са територије Старог Влаха.

„Деда наш Тимотије и остали прваци нашег краја — пише даље Милан Борисављевић — желели су да се операције пренесу на запад преко Дрине у Босну. После дужег већања преовладао је Вождов план да се ратиште прене-се према југоистоку, ка Косову, а да се према западу истуре заштитни од-реди. Тако је Стари Влах појачао Карађорђеве војне ефективе са више него дупло“.⁶⁷

Говорећи о догађајима у првој половини маја 1809. године ра-чунајући по данашњем календару, писци и историчари нису имали много могућности да постојеће оскудне изворе и сазнања прошире и употпуне. Своје радове и синтезе морали су да заснивају на са-чуваним писмима, казивањима, повесницама и сличним изворима, о којима смо већ нешто рекли. Чак и аустријски документи из тога времена, који су исцрпнији кад описују догађаје у близини Саве и Дунава, такве податке немају за удаљеније крајеве од њихове гра-нице. Отуда је и историја првог дела Карађорђеве офанзиве 1809. године на овом устанничком фронту још увек пуна празнина и не-јасноћа.

Један од првих историчара „војевања на дахије“ и првог устанка је Вук Караџић. Помињући 1809. годину, он је још 1828. само рекао „да су у пролеће 1809. године Карађорђије и Милан Об-реновић ударили на Сјеницу“.⁶⁸ Нешто касније, у Бечу, 1833. годи-не, Вук је објавио и народну песму „Чавић Мустај бег и Карађор-ђије“, у којој се од Срба устаника помињу „Мутаф (Мутап) Лазо од воде Мораве и са њима Курсула Јоване“.⁶⁹ Користећи исказе учесника устанка, дате 1841. године, Петар Радовановић је навео „да војводе Вуица, Вуле, Лазар Мутап и Главаш Станоје око ва-роши [Сјенице] начине четири шанца и обседну је држећи је у об-сади три недеље дана“.⁷⁰ Милан Ђ. Милићевић у „Поменику“ уо-пштено говори о освајању Сјенице, позивајући се на Карађорђево писмо из Чачка од 2. маја 1809.⁷¹ К. Н. Ненадовић понавља да је Карађорђе „обколио“ и „обшанчио“ Сјеницу и почео је „из топова тући“. „Пошто две градске капије запали, јуришом је узме и сву

варош разори, гди 1.000 Турака са Аџи бегом Чавиће, мртви[х] падне... Срби задобију много плена и једну касу са новцима које Карађорђе на војнике подели".⁷² Тврђење Ненадовића да је и Хаџи-бег Чавић, том приликом, погинуо, други извори не потврђују. Вероватно су претеране и бројке о посеченим Турцима. Лазар Арсенијевић Баталака тврди „да су се Сјеничани Турци здраво одупирали и тукли.“⁷³

После 1900. године, избегавајући претераности и субјективна виђења, историчари одређеније и прецизније приказују догађаје из 1809. Тако капетан Љ. П. Љубишић (1910) закључује да је „код Кладнице Карађорђе оставио своје топове и са нешто пешака и коњицом дошао до под Сјеницу. Око зоре стигла је и артиљерија те је одмах предузео и напад. Варош су Срби заузели и Турци се затворе у граду“.⁷⁴ Генерал Владимир Белић (1929) у Енциклопедији СХС пише:

„Карађорђе је 23 априла заузео варош Сјеницу а гарнизон се повукао у град. Град је онда опседнут и покушан је напад кроз запаљена врата на граду, али није успео. Тада су Срби подигли четири шанца и отпочели притешњивати Турке у граду“. Белић истиче и то „да су се у Карађорђевој војсци која је освојила Сјеницу и Нову Варош налазили и Драгачевци“.⁷⁵

Учешће Драгачеваца у борби за Сјеницу потврђује и један запис на минеју у тијањској цркви (у Драгачеву), у коме се каже: „Сеј минеј зароби ... Никола Благович житељ пу[х]овскиј на Сеници када су под владом Карађорђевог воевали.“⁷⁶ Осим Драгачеваца, у борби за Сјеницу, према Миливоју Урошевићу (1969), одликовали су се и Западноморавци „Лазар Мутап и Рака Левајак из рудничке нахије.“⁷⁷

После одлучујуће борбе за сјеничку варош, Карађорђе је са мањом пратњом 29. априла кренуо са фронта преко Тополе у Београд. О разлозима за тај пут из Чачка је 2/14. маја писао Антонију Пљакићу: „Дође ми писмо од ђенерала [Родофиникина] да идем у Београд и да опет пошаљем Јанићија [Ђурића] до велтмаршала [Прозоровског у Влашкој]. У овом писму Карађорђе обавештава Пљакића о војној ситуацији на фронту и о мерама које је предузео у погледу одбране устаничких положаја до његовог повратка:

„Господара Вујицу Вулићевића и старовлашку [војску] и Милоша [Обреновића] војводу, одредио сам на Пријеполје и народ што наново долази, све ће с њима на Лим. Господара Милана [Обреновића] и Драгачево и Аџи Продана са сеничком најиом на Бијело поље одредили смо да на онај крај иду и да народ одмећу. Наша сва најија, топови и проче [остало] остају у граду Сеници и у шанцу код Сенице... седе и да друм чувају“.

Карађорђе наглашава и то да ће у „повратку више војске довести“.⁷⁸

Речено је већ да је Карађорђе у Стари Влах одвео преко 5.000 устаника из Србије. Том броју треба додати и народ из старовлашких предела, који се одметао од Турака и придруживао Карађорђу. На турској страни, по познатим подацима, почетком 1809. године у старовлашким варошима и насељима било је око 8.000 до 10.000 војника и наоружаних грађана. Ова снага очигледно није била довољна да обезбеди одбијање српског напада и да сачува проходност „босанске цаде“ кроз Стари Влах. Стога је босански везир почетком априла наредио Сулејман-пашу Скопљаку да у целом пашалуку купи војску и „потисне устанике као што је учинио 1806. године.“⁷⁹

Поступајући по наређењу, Скопљак је најпре стигао у Сарајево, где је мобилисао Сарајлије и Фочаке. Ту му је стављено на располагање 20 товара фишека, 500 ока барута, три товара ђулета и 250 товара пексимита (печеног хлеба).⁸⁰ Већ крајем априла у Скопљаковој војсци био је сваки осми војник из босанских капетанија. Народна песма „Чавић Мустај бег и Карађорђије“ набраја 30 капетана са њиховом војском, међу којима су били и бањалучки Ибрахим-ага, гламочки Дервиш-бег Филибелић и други.⁸¹

У исто време, ради истеривања Карађорђа из Старог Влаха, позвани су у помоћ скадарски и пећки паша [И]нуман Махмуд-беговић и Ротулић, затим Ђулбег из Гусиња, Ага Колашинац и други Турци. У њиховој војсци (коњица и пешаци без топова) према познатим подацима, били су углавном „Албанези“.

Ове турске снаге с југа, које су пошле у помоћ Сјеници, по процени Л. А. Баталаке, бројале су око 6.000 војника. Слично мисли и капетан Љ. П. Љубишић. Неки учесници у овим догађајима повећавају овај број од 7—8.000 (Ђуро Милутиновић — Црногорац) до 12.000 људи (Видосав Перишић). Насупрот њима, Петар Радовановић и К. Н. Ненадовић тврде да је Нуман-паша имао „под собом“ чак 20.000 „Арнаута“ са много коњице. Ова (задња) цифра свакако је претерана.

Карађорђе се у Београду задржао свега четири дана, а затим се вратио у Тополу, одакле је, по сопственим речима, кренуо на фронт 18. маја.⁸² Са собом је водио и Вићентија, космајског капетана, са нешто војске и две кумбаре. Чим је стигао на Јавор, где се сместио у кући Стаменића Басаре, Карађорђе је добио извештај о ситуацији код Сјенице и на осталом делу старовлашког фронта,

која је била веома озбиљна. Турци су знали да Карађорђе није на фронту, па су са две стране, са југа и запада, убрзано прилазили Сјеници. Опкољена Сјеница још се држала, а њеним браниоцима, на челу са бегом Чавићем, пристизала је помоћ. Са југа је стигао бимбаша Нуман-паше, Асан Жича, са претходницом до 1.000 војника. Са запада је долазио Сулејман-паша Скопљак, са војском из Босне; он се, прошавши Пријепоље и Нову Варош, утаборио у сјеничком пољу. Њихов заједнички циљ био је да Сјеницу ослободе од српске опсаде.

Такво је стање Карађорђе затекао по повратку на фронт код Сјенице. Међутим, шта се у међувремену збило и како су Турци са Лима и Увца допрли до Сјенице, тешко је одговорити.

Пре свега, по Карађорђевом писму из Чачка, почетком маја,⁸³ устанички положаји и логори налазили су се на Лиму и Увцу, према Пријепољу и Бијелом Пољу. Ту су већ били Вујица и Милош са старовлашком војском и Милан Обреновић са Раком Левајцем, Драгачевцима, Хаци-Проданом и његовим војницима из сјеничке нахије. Сама околност да су у то време Асан Жича и Скопљак стигли до Сјенице говори да Карађорђева наређења од 2. маја нису одржана.

У таквој ситуацији Карађорђе је реаговао брзо и одлучно. Већ 24. маја он се са Јавора спустио у Сјеницу. Ту је, по његовим речима, сутрадан, тј. 25. маја, имао „баталију“ (битку) „у пољу“, у којој је „наш мејдан био“.⁸⁴ По причању Ђуре Милутиновића Црногорца, Вожд је, том приликом, „разбио Асана Жичу и до 100 глава му одсекао, а колико је рањених било неизвесно је“.⁸⁵

Осим овог „боја у пољу“ (сјеничком), који помиње Карађорђе, до 28. маја дошло је и до других окршаја, чији је ток и резултате тешко реконструисати.

Према редоследу са датумима, како их је утврдио ђенерал Белић у Енциклопедији СХС,⁸⁶ ти догађаји, вероватно су текли овако:

Дошавши у Сјеницу Карађорђе је настојао да принуди сјеничке Турке, затворене у тврђави, да се предају. Међутим, у исто време појавила се и колона Нумановог бимбаше Асана Жиче са југа. Покушавајући да уђе у Сјеницу, она је запала у постављене заседе и препреке и ту је од устаника потучена и растерана. Овај догађај, по Белићу, збио се 24. маја 1809.

За то време, по Белићу, Скопљак је већ подишао устаничким положајима на Сјеници са западне стране. Карађорђе му је одмах изашао у сусрет и бој се развио у „сјеничком пољу“. То је

највероватније било 26. маја и у том боју устаници су до ногу потукли Скопљака и његову војску. Потом је Карађорђе послао кои пешака, извео је ноћни марш 27. маја и појавио се на Суводолу према Нуман-паши.

Овај Белићев редослед догађаја око Сјенице, међутим, није лону од 2.000 војника Новој Вароши, а он сам, са 3—4.000 коњаника у целости прихваћен у литератури о 1809. години. Међу историчарима је највише споран датум ове битке са Скопљаком, као и то кад се Сјеница коначно предала Карађорђу. Посебно је вођена полемика да ли је сјеничка тврђава заузета пре или после Суводола. Наиме, Вук Караџић је још 1828. написао да је „Карађорђе је разбивши на Суводолу пећског пашу освојио Сјеницу“. При овом тврђењу, Вук је остао и 1860. године у своме делу о Правитељствујушчем совјету српском. Под утицајем Вука, и Леополд Ранке написао је да су се Карађорђе и Нуманови Турци срели на висоравни Суви Дол, а потом су Срби заузели Сјеницу. Слично је прихватио и Милан Ђ. Милићевић узимајући да је Карађорђе после Суводола освојио Сјеницу.⁸⁷

Карађорђев буљубаша Петар Јокић, који је учествовао у овим биткама, говорио је 1841. године супротно Вуку: „Господар Ђорђе је учинио један бој, разбио Турке и узео Сјеницу, па се кренуо и разбио Нуман пашу пећанског на Суводолу“. Слично је тврдио и Л. А. Баталака, који је о заузећу Сјенице полемисао са Вуком Караџићем цитирајући Карађорђево писмо од 16. септембра упућено црногорском владици Петру, у коме се, између осталог, каже: „Ја јесам у Сеници изашао и Турке испредавао и растерао и пашу пећског јесмо разбили у месту Суводол...“⁸⁸ Помињући ову полемику, др Владимир Стојанчевић је закључио да је Сјеницу Карађорђева војска посела идући у сусрет Нуман-паши пред битку на Суводолу.⁸⁹

Све у свему, било пре или после Суводола, овај српски успех у борби за Сјеницу имао је за устанике више предности од самог узимања сјеничке вароши и утврђења. Пре свега, за разлику од 1806. године, када је Скопљак сузбио офанзиву Радича Петровића, овога пута он је потучен и избачен из обрачуна са пећким Нуман-пашом. Осим тога, ова победа омогућила је Карађорђу да поново очисти Нову Варош од Скопљакових Турака, после чега је, најзад, могао да се сусретне са Брђанима и Црногорцима.

И поред многих расправа остало је неразјашњено када је Сјеница коначно ослобођена. Рекли смо већ да је сам Карађорђе у своме писму од 30. маја које цитира Миленко Вукићевић, казао

да је дошао у Сјеницу 24. и већ ујутро 25. маја имао баталију (бој) у „пољу“ сјеничком. Судећи по овим Карађорђевим датумима, овај бој је био 25. маја. Рекли смо и то да је ђенерал Белић ову битку ставио у 26. мај. Да ли је та битка била једног дана са Асаном Жичом, а другог са Скопљаком, или се ради само о једном сукобу, и то са Скопљаком, остаје и даље да се нагађа.

О овј бици за Сјеницу има више описа и казивања учесника. Међутим, није могуће са сигурношћу утврдити да ли се говори о догађајима у почетку битке или о овој, завршној — са Скопљаком. Само Анте Протић у својој „Повестници“ из 1853. године прецизира да је реч о бици у „пољу“:

„Турци су се упутили сићи у поље. И како су ишли упутили су се на попа Милисава шанац. Овај кад је видео да Турци иду на њега дотрчи, где затече Карађорђа да је дошао озго (вероватно са Јавора). Карађорђе му рече: иди ти тамо попо међу људе и чекајте добро из шанца, а ето мене. Војска се наша стави у ред сраженија (за бој) и пође против Турака. Турци су нападали на шанац попов, но како се ова војска примакне Турци оставе шанац [попов] и окрену се сви на Карађорђа. Овде их дочекају регуларни наши солдати постојано и како проспу један плотун и други Турци се ускомешају. На то Карађорђе повиче: јуриш јунаци. Где се наклоне наши коњаници утеку турски. И пешак сасвим остане у пољу. Карађорђе је заповедио да се главе донесу у Сјеницу. И тако се сврши овај бој“.⁸⁰

У овој последњој бици за Сјеницу главније старешине, поред Карађорђа, биле су: Вујица Вулићевић, Станоје Главаш, Вуле Илић Коларац, затим Рудничани Милан Обреновић, Лазар Мутап, Јован Курсула и Танаско Рајић. У народној песми „Ослобођење Сјенице“ посебно је опеван Мутап као „љути мегданџија који сатире најбоље турске јунаке“.⁸¹ Осим Мутапа, у заузимању Сјенице истакли су се и Сјеничани, са Хаџи-Проданом, и Моравичани, са кнезом Богданом са Кушића.

Док је трајала битка за Сјеницу, Карађорђу су дошли Гаврило Шибалија, хајдук из Дробњака, и Аврам Обућина, знаменити јунак из села Буковика у Старом Влаху, а касније и побратим Карађорђев.

По свршетку боја у сјеничком пољу, према причању Ђуре Црногорца, Карађорђу је приспела вест од Јована Саве, српског кнеза из Бихора, који је под Нуман-пашом био, у којој јавља „да су се Турци поплашили и да их може победити, само ако ускори“.⁸²

Имајући у виду да му после Скопљака, са којим се обрачунао, предстоји још тежа битка са Нуман-пашом, Карађорђе је већ сутрадан, тј. 26. маја започео убрзано нове операције. Пре свега морао је Турке у Новој Вароши спречити да крену поново према Сјеници, а у исто време, тим маневром према Новој Вароши имао

је и циљ да завара Нуман-пашу о својим правим намерама. Због тога је Карађорђе, према ђенералу Белићу, одмах послао једну колону од 2.000 устаника ка Новој Вароши, а са 3—4.000 коњаника и нешто пешака извршио ноћни марш и 27. маја појавио се на Суводолу према Нуман-паши.⁹³

Први резултат овог похода, према расположивим подацима био је да су Срби по други пут заузели Нову Варош. Томе К. Н. Ненадовић додаје: да је Карађорђе по освајању Сјенице отишао у Нову Варош, „па и њу обколио и јуришом је узео“. Потом је у граду оставио 600 Срба као посаду.⁹⁴ Ту посаду чинили су војници драгачевског проте Милутина Илића и Милоша Обреновића.⁹⁵ Слично је закључио и капетан Љ. П. Љубишић, који пише да је у Новој Вароши био турски гарнизон од 600 људи, али су „Турци подлегли нападу Срба“.⁹⁶

Ове догађаје у Новој Вароши помиње и Милан Борисављевић у „Житију“ свога деде, Карађорђевог војводе Тимотија. Наиме, према Тимотијевом причању потомцима, „Карађорђе је два пута долазио у Нову Варош и то први пут кад је стигао из Сјенице (у почетку напада) и завршио оне важне преговоре у нашем конаку; то је по њему било некако око половине априла 1809. године (по старом календару). Карађорђе се опет повратио у Нову Варош половином маја (опет по старом календару), а одатле са свом удруженом војском пошао преко Сјенице на Суви До...“⁹⁷

НАПОМЕНЕ

* Због обимности рада у овом броју Зборника штампан је први део овог прилога.

* Сви датуми су по старом календару.

1—2. „Повестница“ Анте Протића 1853. године у Смедереву, „Казивање о српском устанку 1804“, Београд, 1980, 286.

3. Мирослав Ђорђевић, „Србија у устанку 1804—1813“, Београд, 1979, 267.

4. Др Владимир Ћоровић, „Историја Југославије“, Београд, 1933, 435.

5. „Историја српског народа“ Београд, књ. V, том 1, 1981, 49.

6. Вук Караџић, „Милош Обреновић, књаз Србије“, у Будиму 1828, „Сабрана дела“, Београд, 1969, „Историјски списи“ књ. I, 33.

7. Милан Ђ. Милићевић, „Кнежевина Србија“, Београд, 1876, 797.

8. Бенерал Јован Мишковић, „Географско-историјске слике из Краљевине Србије“, Годишњица Н. Чулића, књ. 21, 104, 134.

9. Алекса Ивић, „Пад Делиграда 23. августа 1809. године“, „Нови живот“, XV, 1923, 335.

10. „Казивања о српском устанку 1804“, Београд, 1980, 244.

11. Поповић А. Љубодраг: „Прилози за историју првог устанка“. необјављена грађа, „Наша прошлост“, Краљево, IV—V, 1971, 129, 130.

12. Вождар Ковачевић, „Први устанак према казивању савременика“, Београд, 1940, 129.

13. „Воине Срба с Турцима од устанка вожда србског Карађорђа до септембра месеца 1813 „или до падениа србског“, Из поузданих извора укратко изнео Петар Радовановић, у Београду 1852.
14. Вук Карацић, „Правитељствујушчи Совјет Србски за време Карађорђева“, Беч 1860, „Сабрана дела“, 1969, „Историјски списи“ II 69.
15. „Живот и дела Карађорђа“, сабрао написао и издао Константин Н. Ненадовић у Бечу 1883, I, 205.
16. Милан Ђ. Милићевић, „Поменик“, Београд, 1888, 466, 469.
17. Лазар Арсенијевић Баталака, „Историја српског устанка“, II, Београд, 1899, 556, 557. Фототипско издање 1979.
18. Аврам Н. Поповић, „Устанак у Горњем Ибру и по Копаонику од 1806 до 1813“, Годишњица Н. Чупића, 27, 1908.
19. Капетан Љ. П. Љубишић, „Шеста година српског устанка (1809)“, Београд, 1910, 16.
145. 20. Генерал Владимир Велић у Народној Енциклопедији СХС, 1925, 144, 145.
21. Милисав Д. Протић, „Драгачево и његови славни синови“, 1940, 115.
22. Житије Тимотија Борисављевића, рукопис Милана Борисављевића у ИА Титово Ужице.
23. Милован Ристић, „Стари Влак до ослобођења од Турака“, Београд, 1963, 57.
24. Архив САНУ. бр. 502 и 505.
1459. 25. Павле Јовановић, „Историја најважнијих догађаја у Србији од до 10/22. септембра 1813. године“.
- 26—27. Поповић А. Љубодраг, у д., стр. 126—127.
28. „Историја српског народа“, V књ., I том, Београд, 1981, 46.
- 29—30. Коста Костић, „Наши нови градови на југу“, Београд, 1922, СКЗ 32.
31. Вук Винавер, „Период турске владавине XV—XVIII век“, „Нови Пар и околина“, Београд, 1969, 190.
32. Поповић А. Љубодраг, н. д., под бр. 26—27, 126.
33. Коста Костић, н. д. под бр. 29—30, 66.
34. Поповић А. Љубодраг, н. д., 128.
35. Коста Костић, н. д., 72.
36. Сејфудић Шејх Кемура, „Први српски устанак под Карађорђем“, Сарајево, 1914, 85.
- 37—39. Коста Костић, н. д., 67, 71, 74.
40. С. Ш. Кемура, н. д., 234.
41. Милан Ђ. Милићевић, „Кнежевина Србија“, II, 1876, 796.
42. Поповић А. Љубодраг, н. д., 126, 127.
43. Стојан Новаковић, „Васкрс државе српске“, Београд, 1904, 114, 115.
44. Владимир Велић у Народној енциклопедији СХС, IV, 1929, 113.
45. Миленко С. Филиповић, Таково., САНУ Београд, 1960, 155.
46. Поповић А. Љубодраг, н. д., 129.
47. Стеван Игњић, „Ужичка нахија“, Београд, 1961, 60.
48. Др Владимир Стојанчевић, „Милош Обреновић и његово доба“, Београд, 1966, 30, 31.
49. Истиси Радојка Николића из Чачка.
50. К. Н. Ненадовић, „Живот и дела Карађорђа“, Београд, 1883, I књ. 205.
51. Богумил Храбак, „Живот у Карановцу за време првог српског устанка“, I, 1959, 81.
52. Јован Ердџановић, „Доње Драгачево“, СЕЗ, Београд, 1902.
53. Радован Радовић, Белешке о старој Каони, 1971, рукопис.
54. Страхинја Циврић у хроници „Ивањица“, Београд, 1965, 43.
55. С. Ф. Кемура: н. д., 215.
56. Мирослав Р. Ђорђевић, „Србија у устанку 1804—1813“, 1979, 267.
- 57—60. Архив САНУ бр. 501, 502, 503 и 504.
61. Радослав Перовић, „Грађа за историју српског устанка“, Београд, 1954, 89, 90, и Архив САНУ бр. 501.

- 62—64. Поповић А. Љубодраг, н. д, 129, 130.
 65. „Казивање о српском устанку 1804“, 1980, 286, 287.
 66. Њићифор Њићковић, „Жизнописанија моја 1807—1842“, 1972, 34.
 67. Житије Тимотија Борисављевића, рукопис. ИА Титово Ужице.
 68. Вук Караџић, „Милош Обреновић, кнез Србије“. Будим, 1828, „Сабрана дела“, 1969, I.
 69. „Српске народне пјесме“, IV, 1976, 207.
 70. Петар Радовановић, „Војне Срба с Турцима“, 1852, 7.
 71. Милан Ђ. Милићевић, „Поменик“, Београд, 1888, 466, 469.
 72. К. Н. Ненадовић, „Живот и дела Карађорђа“, 1883, I, 205, 206.
 73. Лазар Арсенијевић Баталака, „Историја српског устанка“, I.
 74. Капетан Љ. П. Љубишић, „Шеста година српског устанка, 1809“, Београд, 1910.
 75. Генерал Владимир Белић у Народној енциклопедији СХС, 1929, 144, 145.
 76. Милисав Д. Протић, „Драгачево и његови славни синови“, 1940, 54.
 77. Миливоје Урошевић, рукопис у ИА Чачак.
 78. Архив САНУ бр. 505.
 79. Мирослав Р. Борђевић, „Србија у устанку 1804—1813“, 268.
 80—81. С. Ш. Кемур, „Први србски устанак под Карађорђем“, Сарајево, 1914, 215, 216.
 82. Миленко Вукићевић, „Из војних установа Карађорђева времена“, Годишњица Н. Чупића, књ. 31.
 83. Архив САНУ бр. 505.
 84. Као под 82.
 85. „Наша прошлост“, IV—V, Краљево, 1971.
 86. Генерал Владимир Белић у Енциклопедији СХС, 1929.
 87. Милан Ђ. Милићевић, „Кнежевина Србија“, II, 797.
 88. Л. Арсенијевић Баталака, „Историја српског устанка, II, 775, 778.
 89. Др Владимир Стојанчевић, Напомена уз дело Л. А. Баталаке, Београд, 1979.
 90. „Казивања о српском устанку 1804“, 1980, 288.
 91. Миодраг Јаћимовић, „Лазар Мутап“, 1973, 83.
 92. Казивање Буре Милутиновића Црногорца у „Нашој прошлости“, IV—V, Краљево, 1971.
 93. Генерал Владимир Белић у Народној енциклопедији СХС 1929.
 94. К. Н. Ненадовић, „Живот и дела Карађорђа“, I, 205, 206.
 95. Милован Ристић, „Стари Влах“, Београд, 1963.
 96. Као под 74.
 97. Милан Борисављевић, Рукопис у ИА Титово Ужице.

LA POPULATION DU BASSIN DE LA ZAPADNA MORAVA, DU MONT RUDNIK
 ET LA CONTRÉE DE DRAGAČEVO DANS LES ÉVÈNEMENTS
 INSURRECTIONNELS DE 1809

Première partie

Les négociations entre la Turquie et la Russie, menées à Iashi vers la fin de 1808 et au début de 1809 n'avaient pas abouti. Les Turcs refusaient d'accepter l'expansion de la Russie au détriment de la Turquie et de traiter les questions de l'indépendance et des frontières de la Serbie insurgée. Dès le 12 mars 1809, selon le vieux calendrier, la Turquie déclara de nouveau la guerre à la Russie et, le 31 mars, sur l'ordre du tzar russe Alexandre Ier, le général Prozorovski, commandant des troupes russes en Valachie, en fit autant à l'égard de la Turquie. En outre, le général Prozorovski adressa, dès le 19 mars, à Karageorges et au Conseil serbe une lettre, dans laquelle il leur recommandait d'attaquer les Turcs, après que les Russes auraient franchi le Danube.

En établissant le plan de guerre de la Serbie pour l'année 1809, Karageorges et les autres chefs de l'insurrection décidèrent d'accepter la proposition russe et de mener l'offensive dans quatre directions: vers la Bosnie, Niš, Vidin et Stari Vlah. Les opérations principales sous le commandement de Karageorges devaient être entreprises du côté Sjenica et de Novi Pazar, avec le but de faire une percée à travers l'encerclement de la Serbie par les Turcs, afin d' «entrer en contact avec le Monténégro».

Le détachement de Karageorges comptait, sur le front de Stari Vlah, six cents soldats de Choumadia, mais grâce à l'affluence des combattants du Bassin de la Zapadna Morava, du mont Rudnik et de la contrée de Dragacevo, le nombre d'insurgés s'éleva à cinq à dix mille contre dix à quinze mille soldats et citoyens armés turcs.

L'offensive de Karageorges contre le Stari Vlah commença dans la première moitié du mois d'avril 1809. Dès le 18 avril, Karageorges atteignit Sjenica, où il attaqua sans tarder la garnison turque de ce bourg. Au cours des combats pour Sjenica, la cavalerie des insurgés pénétra à Nova Varoš et continua à avancer vers la rivière Lim et la ville de Prijepolje. Cependant, le 29 avril, Karageorges quitta le front de Sjenica pour se rendre à Belgrade, où l'attendaient les messages de Rodofinikin et de Prozorovski. Néanmoins, le 18 mai, il regagna le front de Sjenica. Entretemps, les assiégés de Sjenica avaient reçu l'aide militaire de Numan-pacha de Peć et de Soliman-pacha de Bosnie. Dans cette situation changée, Karageorges réagit rapidement et sans hésiter. Entre les 24 mai et 9 juin, il livra de rudes combats aux Turcs aux abords de Sjenica et à Suvodol, d'où il sortit vainqueur; en même temps, il chargea une colonne d'insurgés de lui protéger le flanc du côté de Nova Varoš.